

native music in education increases the level of children's musical perception, which is more meaningful and emotional. Involving folklore music in school programs contributes to the attainment of primary pupils to the ideas formed over the centuries about the essence of man, the beauty and harmony of the world around him. All lessons should contain the thought that the musical creativity of the Ukrainian people is the inexhaustible adornment of its spiritual culture. For each child, the musical folklore of the native people is a high and only school of national world perception, which begins with lullabies in the first months of life and subsequently promotes his awareness as a representative of his nation. This is a specific spiritual school and its means of influencing emotions, feelings, and mind of a child are irreplaceable.

In order to develop the child's spirituality, the teacher should help him to orientate in the world of folk music by collecting highly artistic works that will promote the development of the culture of pupil's feelings, his musical and aesthetic taste. The school, where the educational activities are well-thought-out and the folk song sounds, can form the love to musical art, admiring of it, which will contribute to the enrichment of the spirituality of the pupil's personality. Folk music, due to its great artistic value and the completeness of musical expressions, has a unique educational potential and acts as a powerful means of forming the spiritual world of personality. The pedagogical leadership of the musical and aesthetic activities of pupils on the material of Ukrainian folk songs in the educational work gives an opportunity to state that it will increase the effectiveness of the development of primary pupils' musical and aesthetic culture. Our work carried out on pupils' deep study of Ukrainian folk musical creativity contributes to the general cultural development of pupils, the activation of their interest to the Ukrainian folk song.

Key words: culture, musical and aesthetic culture, folklore, folk song, primary pupils, music teacher.

УДК 378

Ірина МОЗУЛЬ

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри теорії і методики початкової освіти

Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка,

м. Глухів, Україна

e-mail: v.mishedchenko@gmail.com

УМІННЯ ТА НАВИЧКИ ЯК СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТИ НА ДИДАКТИЧНОМУ РІВНІ

У статті розглядаються знання, уміння й навички як структурні елементи уроку природознавства на дидактичному рівні. Зміст освіти є визначальним засобом цілеспрямованого навчання. Він являє собою систему знань про навколишній світ, сучасне виробництво, узагальнені інтелектуальні й практичні уміння, навички творчого розв'язання практичних і теоретичних проблем, етичні норми, якими повинні оволодіти учні. Головним елементом структури змісту шкільної освіти є знання, які слугують підґрунтям практичних умінь, тобто здатності людини діяти.

Ключові слова: знання, уміння, навички, учні початкової школи, природознавство.

Одним із орієнтирів у сучасній початковій освіті є посилення практичної спрямованості змісту шкільних предметів, зокрема природознавства. Ця тенденція впливає й на визначення мети навчання природознавства у початковій школі, яка спрямована на формування в учнів предметної природознавчої компетентності, рівня їхньої загальноосвітньої підготовки, що визначаються уміннями учнів не лише засвоювати теоретичні знання, а й застосовувати їх на практиці.

Практикою доведено, що найефективнішим способом залучення дітей до занять природознавства є проведення лабораторних і практичних робіт, спостережень, на яких учні можуть експериментувати, досліджувати, перевіряти. Це сприяє посиленню мотивації до навчання й пізнавального інтересу учнів початкової школи до вивчення предмета, розширенню науково-теоретичного

кругозору, підвищенню якості знань, розвитку психічних процесів, формуванню умінь і навичок дослідницької та природоохоронної діяльності. Ці вимоги закладено в навчальній програмі з природознавства як державному документі, який містить, як теоретичну, так і практичну частину.

Початкова школа являє собою фундамент освіти, оскільки саме в цей період відбувається формування особистості учня, її активний різносторонній розвиток. Тому до початкової ланки освіти висувуються посилені вимоги з метою ефективного реалізації освітнього процесу, а саме забезпечення умов для навчання учнів, опанування ними ключовими та предметними компетентностями, прояв їхніх здібностей у різних видах діяльності.

Аналіз педагогічної літератури з досліджуваної проблеми засвідчив, що питання природничої

освіти учнів висвітлені у працях багатьох педагогів (Б. Грінченко, А. Дістервег, Я. Коменський, А. Макаренко, С. Миропольський, М. Монтесорі, Й. Песталоцці, С. Русова, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Р. Штайнер та ін.). Учені підкреслюють, що природа є безпосереднім джерелом знань, а природнича освіта – одним із важливих чинників формування всебічно та гармонійно розвиненої особистості.

Питанням природничої освіти школярів, розвитку їхнього інтересу й пізнавальної активності у процесі навчання предмета присвячені дослідження В. Вернадського, Т. Жулибіна, І. Климишин, О. Меньшикової, В. Рожиної, Н. Румянцевої, В. Соловйова, Г. Щукіна та ін. Педагоги Н. Буринська, В. Докучаєв, І. Жаркова, В. Зуєв, В. Ільченко, Л. Ніконов, І. Полянський, А. Степанюк, К. Ягодівський та ін. звертали увагу на розробку змісту природничої освіти, відбір форм і методів її засвоєння, формування цілісного природничо-наукового знання.

У Державному стандарті початкової освіти природнича освіта учнів розглядається як педагогічна система, що є складним цілісним дидактичним утворенням таких взаємопов'язаних елементів, як цілі (освітні, розвивальні, виховні), зміст предмета, методи й прийоми, засоби та організаційні форми навчання, методи контролю й перевірки, а також діагностики досягнення цілей навчання.

Зміст освіти є визначальним засобом цілеспрямованого навчання. У змісті освіти враховуються як актуальні, перспективні потреби суспільства, так і освітні запити окремих індивідуумів.

Зміст освіти являє собою систему знань про навколишній світ, сучасне виробництво, узагальнені інтелектуальні й практичні уміння, навички творчого розв'язання практичних і теоретичних проблем, етичні норми, якими повинні оволодіти учні [5, 93].

Одним із компонентів процесу навчання є саме зміст освіти, під яким розуміють систему наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний і гармонійний розвиток інтелектуальних, психічних і фізичних здібностей школярів, формування світогляду, моралі й поведінки, підготовку до суспільного життя й праці. До змісту освіти відносяться всі складові соціального досвіду, нагромадженого людством [4].

Розглянемо основні складові елементи шкільної природничої освіти на дидактичному рівні.

Аналіз соціального досвіду дозволяє виокремити чотири елементи: а) вже набуті суспільством знання про природу, суспільство, мислення, техніку й способи діяльності; б) досвід здійснення

відомих способів діяльності, що втілюється в уміннях і навичках особистості, яка засвоює цей досвід; в) досвід творчої, пошукової діяльності у розв'язуванні нових проблем, що виникають перед суспільством; г) досвід ставлення до навколишнього світу, до соціуму [2, 101–103].

Відповідно до такої моделі соціального досвіду, в змісті шкільної природничої освіти можна виділити знання, вміння, навички, які відображають досвід репродуктивної й творчої діяльності, а також емоційно-ціннісних відносин.

Головним елементом структури змісту шкільної освіти є знання. Вони є результатом пізнавальної діяльності людини, перевіряються на практиці й знаходять своє відображення у свідомості людини у вигляді уявлень, понять, фактів, термінів, суджень, теорій. Знання можуть бути життєві, побутові, які ґрунтуються на спостереженнях, і наукові, які набуваються в результаті цілеспрямованого навчання й самонавчання [3, 318].

Знання утворюються у формі слів, ними вони узагальнюються й переважно передаються, хоча є й інші засоби передачі інформації – знаки, звуки, кольори, жести тощо. Найважливіша вимога до знань, які вивчаються, – науковість і доступність учням відповідно до їхніх вікових та індивідуальних особливостей.

У процесі опанування природознавством у школярів початкових класів формуються знання про предмети, об'єкти, явища й процеси природи, а також їх взаємозв'язки й залежності у формі уявлень, понять і фактів. Також учні опановують знаннями про спеціальні методи вивчення природи, зокрема спостереження, досліди, практичні роботи, а також про етапи пізнання й послідовність їх виконання. Шляхом залучення дітей до активної самостійної діяльності, у процесі навчання природознавства вчитель знайомить учнів із способами виконання різних видів пізнавальної діяльності з метою вивчення природи, із способами виконання управлінської діяльності, із способами роботи з наочністю, навчальними посібниками й засобами навчання, а також із способами спілкування й взаємодії в процесі навчальної діяльності.

Знання слугують підґрунтям практичних умінь, тобто здатності людини діяти. Без знань немає вмінь, вони тісно пов'язані. Але вміє лише той, хто не тільки знає, а й може застосовувати свої знання на практиці, користуватися ними для вирішення різних навчальних і життєвих, теоретичних і практичних проблемних ситуацій. Вміння – це втілення знань особистості в дії [3, 318–319].

Уміння – це засвоєний суб'єктом спосіб виконання дії, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок. Уміння формується в процесі багаторазового виконання вправ і створює

можливість виконання дії не лише у звичних, а й у змінених умовах. У навчальній діяльності учні оволодівають навчальними вміннями, серед яких розрізняють загальнонавчальні вміння, які стосуються всіх навчальних предметів, і спеціальні вміння, які характерні для конкретної дисципліни, наприклад, природознавства [1, 338].

Оволодіння сукупністю загальнонавчальних умінь і навичок трактується як уміння учитися. Воно включає навчально-організаційні вміння (вміння формулювати мету й визначати завдання діяльності; вміння раціонально планувати діяльність; вміння створювати сприятливі умови для власної діяльності; режим, гігієна й порядок робочого місця, загартування та ін.); навчально-інформаційні (вміння здійснювати бібліографічний пошук; вміння працювати з технічними джерелами інформації; вміння здійснювати спостереження); навчально-інтелектуальні вміння (вміння мотивувати свою діяльність; вміння уважно сприймати інформацію; вміння логічно осмислювати навчальний матеріал, виділяти в ньому головне; вміння раціонально запам'ятовувати; вміння розв'язувати проблемні пізнавальні задачі; вміння самостійно виконувати вправи; вміння здійснювати самоконтроль у навчально-пізнавальній діяльності) [1, 58].

Формування уміння є складним процесом аналітико-синтетичної діяльності кори великих півкуль головного мозку, в ході якого утворюються й закріплюються асоціації між завданням, необхідними для його виконання знаннями та застосуванням знань на практиці.

Формування уміння відбувається у кілька етапів: ознайомлення з умінням і його усвідомлення; початкове оволодіння ним; самостійне й з кожним разом більш точно виконання практичних завдань. Вивчення природознавства, виконання вправ, практичних завдань і самостійних робіт виробляє в учнів початкової школи уміння застосовувати знання [1, 58].

Вміння виявляються в різних видах діяльності. За участю мислення в процесі пізнання об'єктів вони поділяються на дві великі групи: розумові та практичні: за характером діяльності людини вміння – найрізноманітніші. У процесі навчання у школярів поступово формується велика кількість загальнонавчальних, мовленнєвих, ігрових, трудових, мистецьких, спортивних, побутових та інших умінь. Кожне загальне вміння, як правило, включає кілька окремих, наприклад, загальне вміння самоконтролю залежить від рівня сформованості таких окремих умінь, як аналіз завдання, зіставлення власного способу виконання за правилом чи зразком, добір прикладів, підведення підсумків, виправлення помилок.

У процесі опанування природознавством молодші школярі оволодівають предметними вміннями (вміння застосовувати знання про об'єкти, процеси і явища природи, їх взаємозв'язки й залежності; вміння використовувати спеціальні методи пізнання природи – здійснювати спостереження, проводити досліди, виконувати практичні роботи); розумовими вміннями (вміння сприймати й відтворювати зміст навчального предмета; вміння сприймати істотні ознаки й властивості об'єктів, різнобічно їх розглядати; вміння аналізувати, порівнювати, класифікувати, встановлювати зв'язки, узагальнювати й робити умовиводи та висновки; вміння аналізувати проблему й передбачати шляхи її вирішення, прогнозувати результат розв'язання); уміннями навчальної діяльності (використання різних джерел інформації, застосування засобів унаочнення; самоуправління, самоконтроль і самооцінка).

Уміння за своїм характером умовно можна поділити на уміння інтелектуального, розумового характеру й уміння практичного характеру, які пов'язані з рухом, дією (швидко й уміло зрізати сухі гілки з крони дерева, робити прищеплення живця); уміння організаторські, плануючого характеру (доцільний і продуманий план досліду, планування й організація власної та колективної праці, використання знаряддя праці, початок і закінчення праці, підсумок праці) [1, 338].

Формування умінь учнів початкової школи у процесі вивчення природознавства забезпечується реалізацією наступних умов: 1) насамперед учитель має забезпечити усвідомлення учнями мотивації діяльності; 2) учитель організовує засвоєння учнями знань про спосіб виконання дії в процесі демонстрації зразка; 3) учні відтворюють набуті знання й виконують дію за зразком; 4) здійснюється кількаразове повторення дії учнями в подібних ситуаціях; 5) учні виконують дію в новій ситуації, засвоюючи нові знання, вміння й навички.

Учителю необхідно розробити програму поетапного й цілеспрямованого формування умінь в процесі навчання природознавства учнів початкових класів, оскільки уміння формуються послідовно.

Уміння включають різні дії. Окремі дії, багаторазово повторюючись, автоматизуються й стають навичками діяльності, але є й такі вміння, які ніколи не перетворюються в навички.

Навички – це дії, які у процесі формування стають автоматичними. Наявність навички робить діяльність людини більш швидкою й продуктивною. Відповідно до видів дії розрізняють наступні види навичок: рухові, мислительні, мовні, інтелектуальні, сенсорні (дії за сприйманням), перцептивні та ін. Навички необхідні в

будь-якому виді діяльності – навчальній, трудовій, ігровій та ін. [1, 221].

Формування навички ґрунтується на основі застосування знань про відповідний спосіб дії, відбувається шляхом постійних цілеспрямованих вправлянь, а самі навички є необхідними компонентами умінь.

Навички в навчанні – навчальні дії, які внаслідок багаторазового виконання носять автоматизований характер. У міру опанування учнями знаннями й уміннями, автоматизовані дії з'являються в їхній усній і письмовій мові, в розв'язуванні екологічних задач, роботі з контурною картою, у користуванні приладами й знаряддями праці на пришкільній дослідній ділянці або в куточку живої природи, для ведення фенологічних спостережень та ін.

Сформованим навичкам притаманні швидкість і точність відтворення майже без контролю свідомості. Міцні навички відтворюються значною мірою автоматично, а ступінь автоматизації навички залежить від її складності.

Уміння й навичка – це вироблена готовність свідомо й самостійно розв'язувати просте й складне навчальне та дослідницьке завдання, практичну роботу з внесенням свого, нехай маленького удосконалення, особливостей у розв'язання завдання.

Між уміннями й навичками існує тісний взаємозв'язок. Уміння – це готовність до свідомих і точних дій, а навичка – автоматизована ланка цієї діяльності. Елементи умінь часто переходять в навички. Навички виробляються у всіх видах навчальної діяльності. Специфічним методом формування навичок є вправи [1, 221].

Між уміннями й навичками є і відмінності. Так, уміння – це здатність людини виконувати певну роботу на основі знань та життєвого досвіду, а навички – це автоматизовані вміння або вдосконалені шляхом багаторазових вправ їх компоненти, які виявляються в автоматизованому виконанні дій.

Навички набуваються за умови повторення робочих операцій або дій. Якщо одну й ту саму операцію людина виконує кілька разів, з кожним повтором на її виконання витратиться менше часу, вона виконуватиметься вільно, без на-

пруження, рухи удосконалюються, а з часом автоматизуються, час на виконання дії зменшується, а продуктивність праці збільшується.

Учні набувають навичок з природознавства переважно у процесі виконання практичних і лабораторних робіт, які допомагають конкретизувати набуті теоретичні знання, розвивають психічні процеси школярів, прививають прагнення до самоосвіти. У процесі виконання повторних вправ з природознавства молодші школярі набувають навичок, необхідних для майбутнього життя.

Характерною особливістю умінь і навичок школярів є те, що вони формуються на основі здобутих теоретичних знань, бо життєвий досвід учнів ще незначний.

Знання забезпечують свідоме виконання робочих операцій, сприяють узгодженню дій, допомагають здійснювати самоконтроль за якістю роботи, і навпаки, незнання відповідних теоретичних положень приводить до механічного, несвідомого виконання роботи, коли учні не можуть дати теоретичного обґрунтування робочих операцій, які їм доводиться виконувати. Можна часто спостерігати, як учні механічно виконують деякі роботи, наприклад, пікірування рослин, проріджування сходів, розпушування ґрунту тощо, але не можуть дати теоретичного обґрунтування й пояснення необхідності цих операцій.

Знання, вміння та навички учнів мають формуватися в тісній взаємодії. На основі усвідомлення способу виконання дії поступово автоматизується навичка.

Отже, основою вмінь і навичок учнів мають бути знання. Уміння походять від знань, а навички – від умінь. Виходячи з цього, учитель організовує освітній процес з природознавства так, щоб здійснювати тісний зв'язок теорії з практикою, забезпечувати дієвість знань.

Таким чином, зміст сучасної шкільної природничої освіти багатоконпонентний. Він включає в себе знання, різноманітні вміння й навички, досвід творчої діяльності, емоційно-ціннісного ставлення людини до природи, до себе та інших людей. Формою відображення змісту є навчальні предмети, які мають відповідати рівню підготовки учнів і цілям їх вивчення.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 1997. 374 с.
2. Дидактика средней школы / Под ред. М.М. Скаткина. М. : Знание, 1989. 352 с.
3. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К., 1989. 354 с.
4. Педагогіка / За ред. М.Д. Ярмаченка. К. : Освіта, 1986. 364 с.
5. Педагогіка / Под ред. Ю.К. Бабанського. М. : Наука, 1988. 420 с.

References

1. Goncharenko S. Ukrayinskyj pedagogichnyj slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. K. : Lybid, 1997. 374 s.

2. Didaktika srednej shkoly [Didactics of secondary school] / Pod red. M.M. Skatkina. M.: Znanie, 1989. 352 s.
3. Kostyuk G.S. Navchalno-vykhovnyj proces i psykhičnij rozvytok osobystosti [Educational process and mental development of personality]. K., 1989. – 354 s.
4. Pedagogika [Pedagogy] / Za red. M.D. Yarmachenka. K. : Osvita, 1986. 364 s.
5. Pedagogika [Pedagogy] / Pod red. Yu.K. Babanskogo. M. : Nauka, 1988. 420s.

Ирина Мозуль. Умения и навыки как структурные элементы содержания школьного природоведческого образования на дидактическом уровне

В статье рассматриваются знания, умения и навыки как структурные элементы урока естествознания на дидактическом уровне. Содержание образования является определяющим средством целенаправленного обучения. Оно представляет собой систему знаний об окружающем мире, современном производстве, обобщенные интеллектуальные и практические умения, навыки творческого решения практических и теоретических проблем, этические нормы, которыми должны овладеть учащиеся. Главным элементом структуры содержания школьного образования являются знания, которые служат основой практических умений, то есть способность человека действовать.

Ключевые слова: знания, умения, навыки, ученики начальной школы, естествознание.

Iryna Mozul. Abilities and skills as structural elements of content of school natural scientific education at the didactic level

In the State standard of primary education the students' natural scientific education is considered as a pedagogical system that is a complex integral didactic formation of such interrelated elements as the goals (educational, developmental, educational), the content of the subject, methods and techniques, means and organizational forms of teaching, methods of control and check, as well as diagnostics of the achievement of educational goals.

One of the components of the learning process is the content of education, which is understood by the system of scientific knowledge, abilities and skills, mastering of which provides the comprehensive and harmonious development of students' intellectual, mental and physical abilities, the formation of outlook, moral and behaviour, preparation for social life and work.

The main element of the structure of the content of school education is knowledge. It is the result of human cognitive activity, which is tested in practice and is reflected in the human consciousness in the form of representations, concepts, facts, terms, judgments, theories. Knowledge can be vital, household, based on observations, and scientific, which is acquired as a result of purposeful learning and self-education.

In the process of learning natural science by primary pupils they form knowledge about objects, phenomena and processes of nature, as well as their interrelations and dependencies in the form of representations, concepts and facts. Also, pupils learn the special methods of studying nature, in particular observations, experiments, practical work, as well as the stages of cognition and the sequence of their implementation. By involving children in self-activity during the process of teaching natural science, the teacher introduces them the ways of performing various types of cognitive activity in order to study nature, the ways of performing management activities, ways of working with visibility, teaching aids and means of learning, as well as ways of communication and interaction in the educational process.

Knowledge serves as the basis for practical skills, that is, the ability of a person to act. The study of natural science, the implementation of exercises, practical tasks and independent work creates the primary pupils' ability to apply knowledge.

Skills include different actions. Individual actions, which are repeated, automate and become the skills of activity. As students acquire knowledge and skills, automated actions appear in their oral and written language, in solving ecological problems, working with maps, while using instruments and tools at a research area or in a wildlife corner, for conducting phonological observations and others. Pupils acquire skills in natural sciences mainly during the process of performing practical and laboratory work, which help to specify the acquired theoretical knowledge, develop mental processes of students, instil desire for self-education. In the process of performing repetitive exercises in natural science, primary pupils acquire the skills which are necessary for future life.

Knowledge must be the basis of pupils' skills and abilities. Skills come from knowledge and abilities. Accordingly, the teacher organizes the educational process of natural sciences in a way that connects the theory and practice, ensure the effectiveness of knowledge.

Key words: knowledge, abilities, skills, pupils of primary school, natural sciences.